

A LELESZI KONVENT ORSZÁGOS LEVÉLTÁRÁRÓL

A középkorban, de közel a feudális kor végéig az egyházi intézmények közül a hiteleshelyi megbízatással rendelkezők látták el a tulajdonképpeni közjegyzői munkát. Ezek hatáskörébe tartozott - a leánynegyed, a hitbér és a hozomány kivételével - nemcsak becsük, zálogok, adás-vételek, végrendelezések írásba foglalása, oklevelek átírása, de olyan funkciók végzése is, amely ma erre kijelölt különböző hatóságok feladata, azaz a nyomozati munka. Így a kijelölt királyi ember, a **homo regius** mellett a hiteleshely kiküldötte volt az a másik személy, amely felderítette lopások, rablások, emberölések, károkozások, hatalmaskodások, vitatott földterületek tulajdonjogának körülményeit, majd ezt írásba foglalva juttatta el annak a bíróságnak, amely a vizsgálatot elrendelte. Emellett még esküt vett, személyazonosságot igazolt, idézéseket ejtett meg, hogy csak a lényegesebb teendőkről szóljunk.

Az emberek nemcsak manapság, de a régmúltban is sokat pereskedtek, s bár az ügyek jó része már alsóbb szinten eldőlt - rendszerint a megye esküdtszéke, a **sedria** előtt -, mégis nem kevés azon perek száma, amely felsőbb bírói fórumok elé került, s pénzt, paripát, fegyvert nem kímélve maga a király, illetve annak bíróságai döntésére lett bízva. Ekkor pedig a hiteleshelyet mindenképpen bevonták a per tárgyalási menetébe, a bizonyítékok pro vagy kontra felsorakoztatására.

Hogy az ügyek sokféleségéről és az oklevelek formai gazdagságáról képünk legyen, egy kis összeállítást készítettem. Tartalmilag okleveleink - így a lelesziek is - két nagyobb csoportra bonthatók, az egyiket alkotják a **fassio**-k, azaz a vallomások, vagy bevallások, a másikat pedig a **relatio**-k, a jelentések. Az első csoportot alkotják az **Aestimacionales** /=becsús levél vagy becslés/, a **Cambionales** /=cserevalló levél/, a **Certificatio** /=biztosítás/ a **Compositionales** /=egyezségvalló levél/, a **Divisionales** /=osztálylevelek/, a **Donationales** /=ajándékvalló levél/, **Evictionales seu centionem continentes** /=szavatossági oklevelek/, az **Expeditoriae seu quietantiales** /=nyugtató levél/, az **Impignorationales seu pignoratitiae** /=zálogvalló levél/, az **Inhibitoriae** /=eltiltó levél/, a **Litterae venditionales** /=adás-vételről szóló oklevelek/, a **Manumissionales** /=szabadonbocsájtó levél/, a **Procuratoriae** /=ügyvédvalló, meghatalmazó oklevél/, a **Prohibitoriae** /tilalmazó levél/, a **Protestatoriae** /=tiltakozó levél/, a **Testamentum** /=végrendelet/, a **Testimonium** /=bizonyosságlevél/ és a **Visionales** /=szemrevételezés/.

Az oklevelek második nagy csoportjának összefoglaló neve **Relatio**, azaz jelentés, amelyek királyi, vagy más nagybírák **mandátumára**, rendeletére,

utasítására, parancsára születnek. Ide tartozik az **Admonitio** /=bírói megintés/, az **Apellatio** /=fellebbezés/, a **Duellaris** /=bajvívásról szóló levél/, az **Evocatio simplex** /=egyszerű perbehívás/, az **Evocatoria citatio** /=idézőlevél/, a **Expeditoria iuramentalis** /=eskü megtörténtéről szóló levél/, az **Inquisitoria** /=tanúkihallgatásról vagy vizsgálatról szóló levél/, az **Introductio** /=birtokba való bevezetés/, a **Proclamatoria** /=nyilvános idézésről szóló levél/, a **Prorogatio** /=perhalasztás/, a **Reambulatoria seu metales** /=határjárásról szóló levél/, a **Recaptatoria** /=visszaiktató levél/, a **Repulsio** /=visszaűzés/ a **Statutoria** /=beiktató levél/, és így tovább.

Maguk az oklevelek pedig formai szempontból lehettek **Litterae clausae** /=zárt formában/, általában a jelentések készültek így, összehajthatóan, zárópecséttel, **Litterae patentes seu memoriales** /=nyílt formában kiállított oklevél/ be nem fejezett ügyekről, kisebb pecséttel, és **Litterae privilegiáles** /ünnepélyes formában kiállított oklevél/ véglegesen lezárt ügyekről, függő pecséttel. Végül valamennyi ügyféleségről készültek **transsumptum**-ok, azaz átírások.

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a hiteleshelyi tevékenységet négy intézmény látta el, az egri és a váradi káptalan, illetve a váradelőhegyi és a leleszi konvent. Ha az ügyek számát és időrendjét tekintjük, akkor azt monthatjuk, hogy elsősorban és a XIV. században a szabolcsi ügyek az egri káptalan előtt folytak, a szatmáriak a váradi káptalan és konvent előtt, míg a beregiek - már a közelség okán is - Leleszre jártak. A XV. században megváltozik a helyzet: mind a szabolcsiak, mind a szatmáriak szívesebben keresik fel a leleszi konventet, de maga a király a korábbinál is több, e megyékre vonatkozó megbízatással látja el az ottani szerzeteseket. Sőt, a hiteleshelyek palettája még tovább színesedik: a század második felében újból megjelenik a Bihar megyei Szentjobb konventje is, pl. Nyíregyháza 1471. évi határjárását a konvent emberei végzik el.

Amíg az egri káptalan levéltára - ha sok viszontagságon is ment keresztül, de töredékesen - mégis megmaradt, /az Árpád-kor viszonylatában a 292 ismert oklevélből 30 db./, a váradié a város 1660-ban a török által történt elfoglalásakor megsemmisült, - nem beszélve a szentjobbi, illetve a váradelőhegyi konventekről - illetve kiadványaik szétszóródva, többnyire családi levéltárakban maradtak fenn. Tekintettel arra, hogy Szabolcs és Bereg az egri egyházmegyéhez tartozott, a helytörténetírás már korábban felfedezte az egri káptalan országos levéltárát, ebben annak is szerepe volt, hogy a katolikus papi utánpótlás képzése is Egerben történt. Más a helyzet Lelesszel: a konvent - amelyet a XII. század végén Boleszló váci püspök alapított - a XIII. század elején kezdte meg hiteleshelyi tevékenységét, bár fennmaradt emlékei csak az 1270-es évektől vannak. Amint **Kumorovitz L. Bernát** megállapította, Lelesz territoriális hatásköre a XIV. század közepéig egyházmegyék szerint terjedt ki, utána vármegyei beosztású volt. A konvent előtt megforduló felek származása szerint törzsterületéhez tartozott Sáros, Zemplén, Abauj, Szabolcs, Szatmár, Ung, Bereg, Ugocsa és

Máramaros vármegyék, ha pedig működési körletét tekintjük, akkor Szabolcs megyében /Püspök-/Ladány és Tetétlen a legnyugatibb települések, ahova a konvent emberei kiszálltak.

A konventnek a XIV. század közepétől szervezett kancelláriája volt, szakalkalmazottakkal. Forgalmára jellemző, hogy már 1355-56 fordulóján 97 nap alatt 117 oklevelet adtak ki, a XVI. században pedig naponta már 4-5 oklevelet. A Zsigmondkori Okmánytár 1411-évi kötete 104 leleszi oklevelet tartalmaz, ebből 34, tehát 33 % vonatkozik a mai megye területére. Magának a konventnek oklevélkiadói tevékenységét Kumorovitz említett, időtálló dolgozata részleteiben is feltárta. Ebből számunkra az az érdekes, hogy már 1418-19-ből ismerünk egy registrumtöredéket, amely a 276. számmal kezdődik, tehát feltehető, hogy a XIV. századra is visszanyúlt. Tulajdonképpen a XV. század közepétől vezetnek **registrumot**, amelyet 1519-től a **protocollum** vált fel, ahova a kijavított oklevélfogalmazványt teljes egészében bemásolták. Ezt olvasták fel a konvent előtt, ha szükséges volt, még javítottak is rajta, s e végleges szöveg után állították ki magát az oklevelet. Ez e korból fennmaradt registrumok rendkívül töredékesek, hiszen csak 1520 után kezdik könyv formában vezetni. Az 1418-19-es és az 1450-ből való registrum füzetből áll, amelyre **Protocollum Parvum** néven szokás hivatkozni. A konvent levéltárának újabbkori regisztrálása 1729-ben kezdődik, és 1779-ben fejezték be a rendezést, amikor a registrum-köteteket bekötötték. Az 1569-ig terjedő anyag - kivéve az említett Protocollum Parvumot - 15 kötetbe került, amely **Protocollum Authenticum** néven közismert, míg a bevallásokról felvett ún. notulákat a két kötetes **Liber Signaturam Notarialium** tartalmazza. Maguk az oklevelek viszont /a kiadottak **par-jai**/ év és szám szerint /**Acta anni**/, határjáró és birtokba bevezető /**Metales, Statutorium**/, illetve **Acta Bercsényiana** néven vannak csoportosítva. Ez utóbbiról még szó lesz.

A Szent Kereszt tiszteletére emelt premontrei konvent 1567-ig látta el zavartalanul hiteleshelyi tevékenységét, majd annak ellenére, hogy birtokait szekularizálták, 1580-ban ismét helyreállt, mert tevékenységére szükség volt, hiszen Eger és Várad a török miatt szinte megközelíthetetlené vált. A szerzetesek csak 1697-ben kapták vissza birtokaikat. A szabadságharc alatt II. Rákóczi Ferenc a munkácsi várba szállíttatta a konvent levéltárát, ahol az oklevelek egy részéből a katonák fojtást csináltak az ágyúkhöz. A Bercsényi generális által megmentett anyag - mely zömmel oklevelek fogalmazványaiából áll, tehát a formulás részek elhagyásával - a levéltárnak az ú.n. **Acta Bercsényiana** nevet viselő részlege, amely a család iratait is tartalmazza /11 doboz/.

Amikor a premontrei rendet - s ezzel a leleszi konventet is - II. József felszámoltatta 1787-ben, a Levéltárat Budára, az országos táblára szállították fel, innen 1791-ben az egri káptalanhoz került. 1802-ben a rend visszaállításakor jutott vissza a levéltár Leleszre, ahol a hiteleshely az 1848-as szabadságharcig működött. Miután a szerzetesi élet Leleszen megszűnt - a kolostortemplom a premontreiek által fenntartott plébánia lett - a konvent levéltárát Jászóvárra

szállították, a rend újonnan kiépített központi monostorába. Itt együtt őrizték a jászói prépostság - amely a feudális korban szintén hiteleshelyi tevékenységet folytatott - országos levéltárával együtt, a II. világháborúig. A rend csehszlovákiai felszámolása után mindkét levéltárat Pozsonyba szállították, ahol azóta is az 1954-ben felállított Szlovák Állami Levéltár egyik nagy feudális kori fondját képezi.

A leleszi konvent levéltára vagy Pozsonyban, vagy Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban kutatható. Az anyag nagyságát az utóbbi helyen őrzött mikrofilmek, ill. fényképfelvételek tükrözik. A már említett beosztás szerint a Mohács előtti protocollumokról 2 841 felvétel készült, az Acta anni-ban őrzött 1223-1525 közötti oklevelekről 15 977, az **Introductio et statutoria** anyagáról 5 650, a Matales-ről 1 572, az Acta Bercsényiana-ról pedig 4 156, összesen 30.196 felvétel, melynek ha csak 20 %-a vonatkozna a mai megye területére, már az is elképesztő mennyiségű információt jelentene a Mohács előtti időkre. Az ú.n. DF /diplomatikai fényképgyűjtemény - anyagban az Acta anni 5 987, az Introductio et statutoria 1 819, a Metales 349, az Acta Bercsényiana 1 226, míg a Protocolla 10 fényképpel van képviselve, s Oklevelek címszó alatt is 1 246 leleszi darabról van fotomásolat. Ezekon kívül mikrofilmre került 100 válogatott vegyes, XIII-XVI. századi oklevél, sőt 735 felvételt őriznek még XIII-XIV. századi jászói és leleszi oklevelekről. Végül az eddig nem említett **Elenchus**-okról, az 1274-1514 közötti időszakról 3 104 felvétel áll a kutatók rendelkezésére.

Rendkívül sajnálatos, hogy ezt a gazdag anyagot megyénk középkori múltjának kutatásában alig hasznosították. Tudomásom szerint még a múlt században Lukács Ödön Nyíregyháza, Lehoczky Tivadar pedig Bereg megye történetének megírásakor nyúlt leleszi adatokhoz, később az ú.n. Borovszky-féle megyemonográfiákban található rájuk utalás, de ezek forrása Csánki Dezső történeti földrajzára vezethető vissza. Századunkban- melynek már a vége felé járunk - Lukács hivatkozásait ellenőrizendő - jutottam el kezdetben a leleszi Elenchusok, majd a DF-anyag tanulmányozásához Nyíregyháza története kapcsán, s ekkor döböntem rá, hogy milyen kincsesbányát is képez a leleszi konvent országos levéltára. Ezért nyugodt szívvel kijelenthetem, hogy nincs a megyének egyetlen olyan települése sem, amelynek feudális kori történetét a leleszi anyag nélkül tisztességesen meg lehetne írni, még akkor sem, ha a birtokos család levéltára fennmaradt, mint ezt Napkor története vonatkozásában voltam bátor megjegyezni. Éppen ez a tény, hogy még levéltáros körökben sem ismerik ezt a gazdag gyűjteményt, vett rá arra, hogy a nyíregyházi levéltári napok keretében a leleszi konvent országos levéltárának a rövid történetét Önöknek prezentáljam.

I r o d a l o m

Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig.
Turul 12 /1928/ 1-39

- Borsa Iván: Csehszlovákiai levéltári anyagról készült mikrofilmek az Országos Levéltár filmtárában. Bp. 1963. 13-14. /Levéltári leltárak 19./
- Szent Györgyi Mária: A diplomatikai fényképgyűjtemény. Bp. 1987 26-27. /Levéltári leltárak 80./
- Kollega-Tarsoly István-Gorjánác Rádojka-Szaszkó István: Csehszlovákiai mikrofilmek az Országos Levéltárban. MOL, 1992. 254.p./Levéltári leltárak 88./: X 1133, X 1135, X 1742-1744. X 8270, X 9473 számok alatt.
- E. Kovács Péter: Az egri káptalan hiteleshelyi és oklevélkiadói tevékenysége az Árpád-korban. **Archivum** 12 /1990/ 5-43
- Varga Árpád: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. Művelődéstörténeti Tanulmányok. Kriterion, Bukarest, 1980. 20-34.